

begrip

moslims

christenen

No. 76 sept/okt. 1985

Abt. (5 nrs per jaar) f 16,--

losse nrs f 4,-- incl. porto

Giro 4300211 t.n.v.

Cura Migratorum - Begrip

HOE VOORLICHTEN
OVER DE ISLAM
OP SCHOLEN

"BEGRIP"

Luybenstraat 17

5211 BR DEN BOSCH

Tel: 073 - 145159

TEN GELEIDE.

Welke islam moet men op scholen presenteren? De volksislam of de officiële islam? Een film over de islam, aangepast aan de jeugd, kan op volwassenen heel anders overkomen. Ook binnen de groep van jeugdigen kan men onderscheid maken tussen moslimleerlingen, christenleerlingen en gemengde groepen. Een moslim zal de islam anders weergeven dan een christen. Toch kan soms een niet-moslim voorlichter meer vertrouwen genieten bij zijn achterban dan een moslimvoorlichter. Evenals een zender op vele manieren gestoord kan worden, zo is ook informatie en communicatie over de islam onderhevig aan de diverse wetten van zender en ontvanger. Over deze kwesties discussiëren moslims en paedagogen in het volgende artikel.

De aanwezigheid van moslimleerlingen op een christelijke school (cf BEGRIP nr. 66) kan een nieuwe impuls geven aan de reflectie over de christelijke identiteit van die school. Ook zou men consequenties moeten trekken voor het godsdienstonderwijs. In dit verband geeft A. Voorbij een voorbeeld van een poging tot interreligieuze dialoog. Enkele publicaties voor onderwijsgevend en voor kinderen, met inhoudsopgave en commentaar, verschaffen denkstof en concrete handreikingen voor de Nederlandse situatie. Een blik op de laatste pagina geeft u de namen van 3 nieuwe redactieleden.

Namens deze verbrede redactie

P. Reesink

INLEIDING.

Begin november 1984 werd op initiatief van het Centrum voor de studie van de Islam en de relaties tussen moslims en christenen binnen Selly Oak Colleges (Birmingham) in een kleine groep een discussie gevoerd over de vragen die aan de orde kunnen komen bij het onderwijs van de Islam op scholen waar de religieuze en culturele achtergrond van leraar en leerlingen ver uit elkaar liggen. We concentreerden ons op de problemen verbonden aan de productie van gedrukt en audio-visueel lesmateriaal. Hoewel in de discussie het onderwijs in de Islam centraal stond, was het duidelijk dat er parallellen te trekken zijn naar godsdienstonderwijs in het algemeen in een gesecculariseerde omgeving.

De deelnemers waren:

- F.A. - Mr. S. Faiyazuddin Ahmad, The Islamic Foundation, Leicester.
- M.A. - Mr. Mashuq Ally, The Islamic Foundation, Leicester.
- R.B. - Mr. Ray Bruce, Christian Education Movement, London.
- R.H. - Mr. Roger Howarth, Regional Religious Education Resources Centre, Westhill College, Birmingham.
- Y.I. - Mr. Yusuf Islam (ex Cat Stevens), Islamic Circle Organisation, London.
- J.N. - Dr. Jørgen S. Nielsen, Centre for the Study of Islam and Christian-Muslim Relations, Birmingham.
- M.N. - Mr. Muhammad Neguib, Multicultural Inspector, Birmingham City Education Authority.

ACHTERGROND.

J.N.: De directe aanleiding tot deze bijeenkomst is mijn bespreking van een CEM video (1) die werd samengesteld in samenwerking met het South London Islamic Centre. In die bespreking constateerde ik dat de producenten blijkbaar gekozen hebben voor de methode om de gewone gelovigen voor zichzelf te laten spreken; daardoor ontstaat een probleem waarmee al het godsdienstonderwijs op scholen geconfronteerd wordt, nl. hoe je de Islam "zoals die zou moeten zijn" volgens de officiële traditie en die van de gewone gelovigen met elkaar in verband moet brengen. Een ander probleem dat ons hier meer direct bezighoudt, is dat van communicatie. In een van de eerste scènes zie je afwisselend beelden van een jonge man die over de Islam praat en van een karateklas. Volwassen jonge mensen aan wie we de film vertoonden, ergerden zich over deze combinatie, waardoor het beeld van een militante Islam versterkt zou kunnen worden. Aan de andere kant heb ik gehoord uit de mond van leraren die de film aan een klas van 12-16 jarigen, voornamelijke jongens, vertoond hadden, dat die precies een tegenovergestelde reactie hadden: Kijk eens - deze jongen moslims zitten niet alleen maar de Koran te leren en vroom te zijn en zo; ze zijn echt sportief, het zijn net zulke jongens als wij!

We hebben hier te maken met twee heel verschillende groepen, de ene van volwassen studenten, de andere van 12-15 jarige kinderen; maar dit roept verder reikende vragen op: hoe moet je de Islam "presenteren" - en dat geldt ook voor verschillende andere religies - op scholen met een soms heel gemengd leerlingen bestand?

In dit algemene kader komen er dus allerlei zaken aan de orde. Zo zijn er bijv. de betrekkelijk eenvoudige kwesties van technische aard. Wat het gedrukte materiaal betreft, zijn sommige aspecten heel duidelijk: de kwestie van presentatie, aantrekkelijkheid, lay-out, kleur, de plaats van illustraties enz. in boeken. Een meer omstrede punt in een deel van het gedrukte en ook van het audio-visuele materiaal is de juiste verhouding tussen de verschillende onderdelen binnen het geheel - hoeveel tijd besteed je b.v. aan het stap voor stap bespreken van de details van de *ṣalāt*, en hoeveel aan de algemene beschrijving van de islamitische grondbeginselen. Het antwoord hangt natuurlijk nauw samen met de vraag wie de leerlingen zijn. Zijn het moslims of niet-moslims? En als het niet-moslims zijn, wat voor soort leerlingen zijn het dan? Wat doe je in de situatie, zoals die in veel klassen in de binnenstad voorkomt, waar je een gemengd gehoor van moslims en niet-moslims hebt? En verder ontstaat er natuur-

lijk in sommige scholen hoe langer hoe meer een situatie, waarin het niet alleen meer gaat om moslims of niet-moslims maar ook of de leerlingen in cultureel opzicht Brits zijn of zijn geworden. Hier komen de dieper liggende vragen te voorschijn waarover we moeten spreken. Een boek of een video kan geproduceerd zijn vanuit de traditionele achtergrond en inzichten van b.v. Saoedi Arabië of Pakistan, maar wordt dan gebruikt voor kinderen die opgegroeid zijn binnen het Britse schoolsysteem en die gewend zijn aan de wijze van presentatie van de Britse media. Er is hier een culturele kloof die al of niet kan samenvallen met het verschil tussen moslims en niet-moslims. Dit is ook een kwestie van methode van lesgeven, want het is heel duidelijk dat sommige mensen, niet zonder reden, menen dat verandering van onderwijs-methode niet losgemaakt mag worden van de inhoud van de lessen. Er zijn er die persé de traditionele methodes willen handhaven, omdat, wanneer je die zou gaan vervangen door de in Engelse scholen gebruikelijke methodes, dit onherroepelijk ook de inhoud zou veranderen. Er zijn natuurlijk nog andere vragen. Wie is de producent? Praten we over moslims die voor moslims, en niet-moslims die voor niet-moslims produceren, of over moslims die voor iedereen produceren als het over de Islam gaat? Er ontstaat langzamerhand een heel complex beeld van niet alleen transculturele, maar ook transreligieuze communicatie, waarbij het religieuze en het culturele element heel moeilijk van elkaar te scheiden zijn.

Wie zijn de leerlingen?

R.B.: Wat mij bezighoudt is dat in veel boeken over de Islam, die speciaal door moslims zelf worden geschreven, uitgegaan wordt van een bewust belijden van de Islam; en wel om de voor de hand liggende reden dat ze bedoeld zijn om moslims kinderen te brengen tot een groeiend begrip van hun eigen speciale geloofstraditie. Dat is natuurlijk goed; zo wordt ook het catechetisch materiaal door katholieken, anglicanen en anderen geschreven. Maar de zaak ligt anders, vindt u niet, als we gaan kijken hoe de Islam wordt behandeld in een niet-confessionele situatie. Het is zoals

J.N. zei: als het qua methode en doelstelling niet meer gaat om confessioneel onderricht, maar om algemeen vormend onderwijs over de Islam, dat bovendien waarschijnlijk gegeven wordt door niet-moslims, in hoeverre verandert dan de presentatie? Zelfs in boeken die ik met genoeg gebruikt heb, zoals b.v. Ghulam Sarwar's boek: "Islam-beliefs and practices" (2), zijn de vragen die aan het eind van ieder hoofdstuk aan de kinderen gesteld worden eenvoudige vragen over de betekenis van de inhoud. De meeste leraren Engels zouden dit absoluut afwijzen - het is een methode die al 20 jaar verouderd is.

F.A.: Wat de presentatie betreft - daarin zal altijd verscheidenheid bestaan. Zo handelen sommige boeken over de essentiële elementen van het geloof, andere meer over de algemene en culturele aspecten van de Islam. Naar mijn mening zou de presentatie moeten gaan over het geloof en de fundamenten van de Islam. Deze zouden zo zuiver en eenvoudig mogelijk, voor iedereen begrijpelijk, moeten worden weergegeven. Die boeken verschillen in presentatie, omdat ze verschillende thema's behandelen en voor bepaalde lezers bedoeld zijn. Ik geloof dat die verscheidenheid er altijd zal zijn en dat het niet mogelijk is om je tot één vorm van presentatie te beperken. Er zijn boeken voor moslims, boeken voor niet-moslims, boeken die bedoeld zijn als hulpmiddel om moslims te leren kennen. De theorie over de Islam verschilt van de praktijk - dat is altijd zo geweest en dat zal altijd zo blijven.

M.A.: Moslims hebben altijd voor de eigen groep geschreven: hun bedoeling was in de eerste plaats om kinderen op te voeden in het geloof. De wijze van presentatie sloot aan bij datgene waarmee de gemeenschap al enige tijd vertrouwd was - een nieuwe methode zou geleidelijk moeten worden ingevoerd. Met het feit dat in Groot-Brittannië de literatuur duidelijk op een hoger niveau ligt, is in de presentatie rekening gehouden en dat zou ik willen handhaven. Literatuur uit een moslim land zou na een paar maanden onbruikbaar blijken te zijn. Boeken voor niet-moslims moeten natuurlijk een andere opzet en wijze van presentatie hebben. Ik denk dat er in dit stadium een bepaalde samenwerking moet komen tussen moslims en niet-moslims die

over de Islam schrijven. Het gaat hierbij niet alleen om het probleem van een andere culturele achtergrond, maar ook om het feit dat voor niet-moslims een andere taal, een ander idioom nodig is. Het zijn mensen die misschien ongodsdienstig zijn, geen religieuze binding hebben, maar er wel meer van zouden willen weten. Als wij de Islam zo willen presenteren dat er een beter begrip ontstaat, zullen we een heel andere taal moeten gebruiken. Momenteel zijn er in de moslimgemeenschap geen mensen die daartoe de vereiste vakkundigheid hebben. Niet-moslims hebben het geprobeerd, maar hun geschriften hebben critiek van moslims uitgelokt, omdat er altijd ernstige fouten in werden ontdekt, die de geloofsgemeenschap in beroering brachten. Tenzij we kunnen komen tot een zeker evenwicht tussen wat niet-moslims produceren en wat de moslimse gemeenschap zou willen maar niet kan produceren, zal dit probleem niet worden opgelost. Op één terrein is mij gebleken dat de presentatie wat gemakkelijker is, n.l. in programma's met video, dia's, bandopnamen en films, omdat dit directer is. Maar dan blijft het probleem van het commentaar, omdat ook hier de spreker of schrijver precies moet weergeven wat de aanhangers van die godsdienst in feite geloven. En dat is heel moeilijk. Maar op den duur zal materiaal dat voor de hele gemeenschap is bestemd, door moslims moeten worden geproduceerd, net zoals wij verwachten dat christenen dat voor christenen doen. Het materiaal dat aan kinderen van de eigen gemeenschap gegeven wordt, moet natuurlijk aansluiten bij de eerdere ervaringen van het kind, en het is te hopen dat de kwaliteit ervan op den duur zal verbeteren.

R.B.: Maar een dergelijk onderwijsmodel is, meen ik, ook nodig voor moslims in dit land die een middelbare school bezoeken. In hoeverre beantwoordt de leerstof over de Islam aan hun behoeften? Zij verkeren in de heel moeilijke positie dat ze te maken hebben met de Islam van de madrasah en de Islam zoals ze die thuis meemaken, terwijl wat ze op school leren in hoge mate bepaald wordt door een specifiek opvoedingsmodel; dit kan aanleiding geven tot conflicten.

M.A.: Wat de methode in de madrasah (hogere islamitische theologische school)

betreft - ik meen dat het niet de bedoeling is daarover nu te discussiëren. Er is geen verschil van mening over de situatie daar. Ik zou graag willen dat daar verbetering in kwam; maar veel van deze literatuur wordt in elk geval niet in het madrasah onderwijs gebruikt. Wij hebben hier te maken met materiaal dat je bij de kinderen thuis kunt vinden en in de staatsscholen waar ze overdag naar toe gaan, en daarvan zou heel weinig in de madrasah te vinden zijn. Madrasah onderwijs is duidelijk iets anders dan wat ze op school leren. Misschien zullen de komende veranderingen het noodzakelijk maken dat dit materiaal ook op de madrasah terecht komt; want wat daar gebruikt wordt zal zeker invloed hebben op de werkwijze van de madrasah. Maar ik dacht dat het onze bedoeling was om na te gaan hoe het materiaal dat gepubliceerd en geproduceerd wordt - films, video, dia's-, op een effectieve wijze op school gebruikt kan worden, of beter begrijpelijk kan worden gemaakt voor degenen voor wie het bestemd is. Wat betreft de uitgaven van de Islamic Foundation, die zijn ongetwijfeld geschreven voor moslim-kinderen die ze thuis en in hun madrasah kunnen gebruiken. Soms worden ze op staatsscholen gebruikt, maar daar rekenen we niet op. Als dat gebeurt, is het waarschijnlijk omdat het 't enige materiaal is waarover de leraren kunnen beschikken; of omdat ze als taalboeken worden gebruikt. Ik ben op scholen geweest waar ze gebruikt worden om Engels als tweede taal te onderwijzen aan moslimkinderen die zo iets over hun geloof leren en tegelijk hun Engels verbeteren.

J.N.: Betekent dat, dat wat de Islamic Foundation de laatste 10 jaar heeft uitgegeven deels weergeeft wat de Foundation leert, maar deels ook rekening houdt met veranderingen in het afzetgebied?

F.A.: Ik denk dat we ook door ontdekkende wijs worden.

M.A.: Dat is juist. Ik geloof dat een combinatie van factoren bij deze ontwikkeling een rol speelt. Ten eerste natuurlijk onze eigen veranderende inzichten in hoe kinderen leren; ten tweede de hulpmiddelen die we ter beschikking hebben om onze presentatie te verbeteren; en ten derde het veranderende gedrag van kinderen.

Wat kinderen willen aannemen en welke vormen hen aanspreken als zij in Groot Brittanië opgroeien en op Britse scholen worden opgeleid; de kosten die eraan verbonden zijn en vele andere factoren die ik niet genoemd heb - dat alles heeft de productie van deze boeken beïnvloed.

GEBONDENHEID AAN HET LEERPLAN.

R.H.: Ik wil graag verscheidene punten onder de aandacht brengen. Een groot deel van het materiaal dat door de Islamic Foundation en anderen wordt geproduceerd is bestemd voor aanhangers van die speciale godsdienst en dit bepaalt dus de wijze waarop de schrijver zijn onderwerpen kiest en zijn stof indeelt. In de uitgeverwereld, speciaal als men een boek schrijft over godsdienstonderwijs, zal de schrijver of uitgever liever een andere opzet kiezen, andere onderwerpen aansnijden, die bepaald worden door de exameneisen of door een voorgeschreven leerplan. Daar is b.v. Ray's boek over Mohammed (3). Maar Ray zal geen boek over Abu Bakr schrijven, omdat die nooit in de godsdienstlessen wordt behandeld. Er zijn dus twee soorten publicaties. Mensen van een bepaalde geloofsovertuiging die een boek schrijven om dat geloof binnen de eigen gemeenschap te onderwijzen en te verdiepen, zullen andere accenten leggen dan iemand die een boek schrijft voor algemeen godsdienstonderwijs op een staatsschool. Ik geloof dat bepaalde aspecten nooit worden bestudeerd door de niet-moslim, eenvoudig omdat er in het beschikbare materiaal geen aandacht aan wordt gegeven. Hier kan, dunkt mij, het gebruik van dia's en video in plaats van boeken een mogelijkheid bieden om wat dichter bij de geloofsinhoud te komen. Een tweede onderwerp dat mij treft in de presentatie, is dat het meeste materiaal dat we krijgen er aantrekkelijk uitziet. De bedoeling is dat de mensen verder dan de kaft gaan kijken, dat ze het boek in ieder geval inkijken en zeggen; dat lijkt wel interessant om eens door te bladeren. Dergelijke uitnodigende boeken worden in groten getale gepubliceerd. Maar de vraag is: hoe staat het met het soort boek dat op de kern van de dingen ingaat, waarin veel geld wordt gestoken voor onderzoek en samenstelling. Alleen de serieuze student zal zo'n degelijk boek

ter hand nemen. Ik ben bang dat velen van onze kinderen op school niet verder komen dan het eenvoudige, als inleiding bedoelde boek dat vooral op de markt gebracht wordt.

M.A.: Maar dat hangt weer samen met examen-commissies, en ook met het onderwerp "godsdienst"-onderwijs zelf, met het leerplan en de wijze waarop de lessen gegeven worden. Hoeveel leerstof kun je behandelen als je niet meer dan één uur per week krijgt? Daarmee wordt rekening gehouden in de eenvoudige inleidingen die uitgegeven worden. Omdat voor de Islam, of welke andere religie ook - nu eenmaal niet meer tijd gegeven wordt.

Het eerste punt dat u noemde geldt naar mijn mening ook voor moslims die lesmateriaal produceren; omdat het betrekkelijk nieuw voor ons is en het in de eerste plaats om onze eigen kinderen gaat, zijn er aspecten waarmee we ons niet hebben beziggehouden. De mensen van de Foundation zijn in één aspect geïnteresseerd, nl. hoe kunnen wij als belijdende moslims aan niet-gelovigen duidelijk maken wat de Islam is. Dat is één kwestie die ons zeer bezighoudt. Een ander probleem is: hoe kunnen wij aan de eisen van inhoud, presentatie, stijl enz. voldoen? Want onze ervaring tot nu toe is, dat niet-moslims heel serieuze en eerlijke pogingen hebben gedaan om de Islam weer te geven, maar dat zij het wezen ervan niet aanvoelen, en wat details betreft, die geloofsaspecten niet noemen, die alleen moslims onder woorden kunnen brengen.

R.H.: Mij dunkt dat het grootste probleem misschien niet is wat er op het ogenblik door moslims of niet-moslims wordt gepubliceerd. Het gaat er in feite om hoe de leerkrachten kunnen worden geschoold om zowel confessioneel als niet-confessioneel materiaal te gebruiken. Hoe kan men onderscheiden wat confessioneel is en wat niet? Ik heb onderwijzers meegemaakt die, op zoek waren naar boeken en meenden: "O, dit is een goed boek" - maar ze hebben er geen notie van wat voor boek het is en hoe ze het moeten gebruiken. Maar als je hen een dergelijk boek over Jezus Christus gegeven had, zouden ze al gauw ontdekken dat het een confessioneel boek is en zeggen: "Dit kan ik niet met mijn kinderen

gebruiken, want de bedoeling ervan is volgens mij om christenen van hen te maken en daar ligt voor hen een probleem. Misschien is het wezenlijke probleem dat je proberen moet om de leerkrachten een bepaalde deskundigheid bij te brengen - hoe ze kunnen onderscheiden, en hoe ze confessioneel en niet-confessioneel materiaal in de klas kunnen gebruiken. Het is, dunkt mij, mogelijk om beide te gebruiken: om te zoeken naar de relatie tussen ideaal en werkelijkheid: Wat is de traditie: wat geloven de mensen en hoe brengen ze hun geloof in praktijk? Dat onderzoek zou onderdeel van elk programma godsdienstonderwijs moeten zijn. En ik denk niet dat dit ooit het geval is.

J.N.: En dat heeft, dunkt mij, tot gevolg dat door moslims geproduceerd materiaal over de Islam in handen van niet-moslims soms averechts kan werken. Ik denk aan twee voorbeelden. Onlangs heb ik enkele video's gezien, waarin, zoals ik al zei, in een lange scene elk afzonderlijk punt van de *ṣalāt* wordt behandeld. Vertoon dat nu eens aan een gewone schoolklas met weinig of geen moslim leerlingen, en een onderwijzer die niet de training heeft om het te gebruiken - dan komt er iets heel anders over dan wat is bedoeld. Het andere voorbeeld is een boekje met moslimse kinderversjes, dat de Islamic Foundation heeft uitgegeven (4). Als je dat een Engels kind of onderwijzer in handen geeft, weet ik bijna zeker dat ze het alleen maar gek en belachelijk zouden vinden. Het juiste gebruik hangt af van een onderwijzer en een context die op de een of andere manier voorbereid is om te kunnen zien wat dit feitelijk is, nl. een heel interessante poging tot een soort transculturele communicatie met moslimkinderen die tussen twee culturen gevangen zitten.

M.A.: Dat komt dunkt mij overeen met wat Ray daarnet heeft gezegd. Blijkbaar hebben onderwijzers met materiaal gewerkt dat ze niet op de juiste wijze konden gebruiken. En dat komt omdat ze het niet van tevoren hebben gelezen, om na te gaan of het voor hun type lessen geschikt is, of omdat ze niet weten wat voor boek ze in handen kregen. Nu zijn zelfs bij die kinderversjes - om dat als voorbeeld te noemen - achterin noten voor de gebruikers opgenomen. En al ben ik het wel eens met wat u zegt, de kwestie is toch eigenlijk in hoeverre de leerkrachten zelf bereid zijn om na te gaan of een bepaald boek betrouwbaar

is. Daarbij gaat het om materiaal dat door niet-moslims geschreven wordt waarin onjuistheden voorkomen, en om leraren die het in hun lessen gebruiken alsof het representatief is voor wat moslims werkelijk geloven.

R.B.: Wat u over de leerkrachten gezegd hebt is heel belangrijk, omdat veel van wat in het godsdienstonderwijs gedaan wordt, staat of valt met de competentie van de leerkrachten om de Islam, of welke andere religie ook, te behandelen, en als ze daarvoor de hulpmiddelen niet hebben, kun je het wel vergeten - dan zal de leerstof niet op de juiste wijze in de klas gebruikt worden.

ONDERWIJSMETHODE.

F.A.: Aan een moslimkind wordt eerst iets verteld over wat het geloof eigenlijk is en dan over de vijf zuilen van de Islam. Maar we willen hem niet ineens de hele Islam leren. We vertellen hem wat *zakāt* is, maar we rekenen niet uit hoeveel *zakāt* hij geven moet, want daar is hij nog niet aan toe. We zeggen dat we vasten in de maand Ramadan, maar aangezien hij nog maar vijf of zes jaar is, kan hij dat nog niet volbrengen en wordt het niet van hem geëist. De praktische details komen later.

J.N.: Komt u bij deze aanpak niet in botsing met de methode van de staatsscholen, want die lijkt meestal precies andersom te werken? Die gaat uit van de wijze waarop de mensen leven en later, misschien op de middelbare school, wordt dan op de kern ingegaan. Dat is bijna het tegenovergestelde van wat u beschreef.

R.B.: Ik weet dat u bepaalde aspecten en doelstellingen van de Islam dichter bij leerlingen en leerkrachten zou willen brengen. De vijf zuilen kunnen daarvoor belangrijke uitgangspunten zijn. Maar het probleem is dat de onderwijzers niet de competentie en de vrijmoedigheid hebben om door te stoten naar vragen als: Welk gezag staat hierachter? Waarom doet een moslim dit? En die dan in verband te brengen met de Koran, met het voorbeeld van de profeet, met God. Dat is het nu wat ik met de vijf zuilen zou willen doen. Het is een beweging, zoals ik al zei, van de zichtbare Islam naar de onzichtbare, de geest ervan, waartoe wij trachten door te dringen. En dan komen we natuurlijk weer bij de onderwijzers terecht. Als ze één uur in de week hebben, zullen ze in

tien minuten vertellen: dit is de geloofsbelijdenis, dit is *ṣawm*, *zakāt*, enz. Daar houdt het mee op. Dat is het eigenlijke probleem. Ik wilde dat mijn moslim broeders samen met ons zouden zeggen: als wij godsdienstonderwijs moeten geven, laten we dan een plan uitwerken dat opvoedkundige waarde heeft, want het is door de moeilijke positie van het godsdienstonderwijs in het algemeen, dat, jammer genoeg, de Islam, het Hindoeïsme, het Judaïsme enz. onvoldoende tot hun recht komen. Dit zou dunkt mij een goede gelegenheid zijn voor samenwerking tussen moslims en godsdienstleraren.

M.A.: De vraag is of de leraar er tijd voor over heeft om zich in te werken. Is dat niet het geval dan zal hij ten slotte alleen maar de vijf zuilen onderwijzen. Maar als hij dieper in de stof duikt, zal hij meer van de geest, de filosofie, het kader gaan begrijpen. Als wij hem meenemen naar een moskee en hem de Islam uitleggen aan de hand van wat hij daar ziet, brengen we veel meer over van de geest van het geloof dan losse brokjes informatie. Overigens is er nog een belangrijk terrein, dat we misschien niet kunnen bestrijken, nl. welke boeken door examencommissies worden aanbevolen voor gebruik op school.

Y.I.: Wat we nodig hebben, is een leerpakket.

J.N.: Maar dan kom je terecht bij het continentale systeem, waar alles - leerplan, elk boek dat gebruikt wordt, elke examenopgave - een lange bureaucratische procedure moet passeren. Daarom kun je in sommige landen een bepaald leerboek gebruiken: de leerlingen hebben geen keus, dit is het leerboek. Omdat er hier zo'n ruime keus is, zo'n grote vrijheid bestaat wat betreft leerplan en lesmateriaal, variërend van school tot school, van klas tot klas, afhankelijk van de leiding van de scholen, moet je er wel voor zorgen dat het materiaal goed in de markt ligt. Ik kan wel voordelen zien in het produceren van een pakket dat van tevoren is vastgesteld en goedgekeurd. In dat geval kunnen onderwijzers naar een bibliotheek gaan om daar uit bepaalde boeken hun kennis van de Islam op te doen.

R.H.: Ik denk dat er een middenweg is, nl. niet zozeer de kennis te vermeer-

deren, maar de methode om de Islam te onderwijzen te verbeteren. Volgens mij wordt het meeste lesmateriaal zo geschreven dat het past in het door een vast leerplan en bepaalde exameneisen opgelegd schema, en daarvan moeten wij afkomen. Ik ben bang dat de meeste vijftienjarigen die een cursus Islam hebben gevolgd, wel de vijf zuilen kunnen noemen en iets weten over de *ḥadjdj* enz., maar als je hen zou vragen om in een paar paragrafen op te schrijven wat zij denken dat de kern van de Islam is, ze dat niet zouden kunnen, ze zouden er geen notie van hebben.

DE ROL VAN DE PRODUCENT.

M.N.: Mag ik nog eens terugkomen op de vraag naar de rol van de producent die mensen van een bepaalde geloofsgemeenschap zelf wil laten spreken. Als hij daar zelf niet toe behoort is het geen gemakkelijke rol. Ik denk dat het eindproduct het resultaat moet zijn van overleg tussen de deelnemers aan het programma en de producent; deze laatste heeft niet het recht om ten slotte te zeggen: "Zoals ik dit zie, zal ik erover schrijven", want dan bestaat het gevaar dat een buitenstaander een religie vanuit dat standpunt zal beoordelen. En dat willen we nu juist vermijden. Daarom zou ik het programma van de Open University, over de Ravidasis, onderdeel van de cursus over "Het Religieuze Zoeken van de Mens", een uitstekend voorbeeld van goede praktijk willen noemen, omdat commentaar op de religie en wat daarin ervaren wordt, alleen gegeven wordt door aanhangers van die religie. Als er in een bepaalde plaats of school geen mensen beschikbaar zijn, dan is audio-visueel materiaal een uitstekend alternatief.

R.B.: Om terug te komen op de video, die de aanleiding was tot deze discussie - de karatescène en de wijze waarop die gemonteerd was - dit gebeurde met volle instemming van het betrokken Islamitisch Centrum. Ze hebben adviezen gegeven en de opnamen gezien en we vonden allemaal dat dit een manier was om een bepaald gezichtspunt over te brengen. We wisten dat het weerstanden zou oproepen, maar ik was het er toch helemaal mee eens. Toen ik met kinderen gewerkt heb aan mijn vierde productie van de serie "Door de ogen van.....", ging ik ervan uit

uit dat de hele raison d'être van die serie is om kinderen, binnen de geborgenheid van hun eigen geloofs-gemeenschap of thuis, vrijuit te laten praten over de verschillende aspecten van hun geloof. Het probleem is om, wat ik als opvoedkundige begrepen heb van de groepen waarop ik mij richt, op een goede manier uit te werken. Hoe creëren we, als producent én opvoeder, een vorm die aan de moslim, de jood en de sikh de mogelijkheid geeft om vrijuit over hun cultuur en hun geloof te spreken, en tegelijk de groep waarvoor dit materiaal bedoeld is in het oog te houden. Ik maakte met mijn contactpersoon in de verschillende gemeenschappen een duidelijke afspraak dat ik een video wilde produceren voor de lagere klassen van de middelbare school. De moslims en sikhs met wie ik werkte vertelden mij, dat ze zich bewust van hun sikh of moslim zijn hadden moeten distanciëren en zich op andere factoren moesten concentreren. Niet dat ze gedurende de productie ophielden een sikh of een moslim te zijn, maar ze moesten zich realiseren voor welke doelgroep het materiaal gebruikt zou worden. Als producent kan ik niet volledig passief zijn, omdat ik denk dat verschillende expertises gecombineerd moeten worden.

M.H.: Maar dat kan toch zeker gedaan worden in het stadium van redigeren en selecteren.

R.B.: Het moet al veel eerder gebeuren, al bij de eerste besprekingen, en bij het maken van opnamen.

J.N.: Het is blijkbaar niet alleen maar een kwestie van onderhandelen tussen producent en acteurs, bij wijze van spreken, in het stadium van redigeren. Het is in feite zo dat de acteurs vanaf het begin er helemaal bij betrokken zijn en dat houdt in dat de producent/leider afstand moet doen van een groot deel van de autonomie waaraan hij gewoon is.

R.B.: Als de functies verdeeld zijn, als er een producent én een leider is, is dat niet zo moeilijk, maar ik begrijp wat u bedoelt.

M.A.: Ik herinner mij dat we bij de opnamen van de feesten (5) er vanaf

de eerste dag bij betrokken werden. Ze vertelden ons wat ze wilden produceren: Dit is de algemene opzet, wat vinden jullie daarvan, - en daar werd uitvoerig over gediscussieerd. Tenslotte zetten we de hele zaak op vanuit de opdracht die ons gegeven was. Nadat de opnamen gemaakt waren, was het volgende stadium, dat u ze monteerde, zoals u het beste leek en toen riep u ons erbij om ze te bekijken. Er was weer heel wat discussie, die enkele maanden in beslag nam; het hele projekt duurde tenslotte een jaar. Daar is natuurlijk een tijdfactor; niet alle producenten kunnen er zoveel tijd aan besteden. Toen wij ons commentaar gegeven hadden, ging u er, meen ik, weer mee aan het werk en tenslotte bereikten we het eindstadium waarvan we zeiden: O.K., zo is het goed. Nodig is, denk ik, een intensief meedenken van alle betrokkenen, vanaf het allereerste begin, als de algemene opzet wordt uitgestippeld.

RELIGIE: IDEEAAL EN CONTEXT.

M.A.: Het zou voor ons van de Islamic Foundation erg moeilijk zijn om een boek te schrijven over details van allerlei aspecten van de Islam, zoals die zich in verschillende delen van de wereld ontwikkeld hebben. We kunnen niet meer geven dan de grondbeginselen die geput worden uit de bron van de Islam, de Koran zelf.

R.B.: Spreekt u nu over een tweeërlei verstaan van de Islam? Ik denk dat dit heel belangrijk is. U heeft het over de grondwaarheden van de Islam, wat u of ik daar ook onder mogen verstaan - en dan zegt u dat er een ander soort informatie is, misschien wat meer in bijzonderheden tredend, in die zin dat de Islam in verband wordt gebracht met bepaalde culturele invloeden.

M.A.: Ja, dat zeggen wij allemaal. Er bestaat verband tussen de geloofspraktijk en de situatie waarin we, waar in de wereld dan ook, verkeren. Dus - hoewel er vier fundamentele geloofsartikelen zijn, zijn er ook de vijf zuilen, die als kapstok worden gebruikt; de details hebben te maken met de situatie waarin iedere moslim zich bevindt. Zo heeft b.v. een onderwerp als "de huwelijksceremonie in Pakistan en die in Zuid-Afrika en hun onderlinge verschillen", direct te maken met wat ervaren en beleefd wordt; over dergelijke

zaken kan men duizenden boeken schrijven.

De productie van de Open University in Birmingham over de Ravidasis, waar we het al over hadden, begint met een algemene inleiding van de presentator, die speciaal op de Indiase achtergrond gericht is. Dan zegt de presentator: "Nu laat ik de mensen voor zichzelf spreken", en dat gebeurt dan ook - ± 20 minuten lang spreken leden van die gemeenschap over hun religieuze en andere culturele ervaringen in de eigen samenleving. Als er een commentaar nodig is, gaat het alleen om een vertaling van wat er gezegd wordt. Ik denk dat dit een uitstekend voorbeeld is van de manier waarop audio-visueel materiaal, waarin we bepaalde groepen, hetzij kinderen of volwassenen, voor zichzelf laten spreken, gebruikt moet worden. Hier wordt de aandacht niet alleen op het religieuze element gericht, maar de religieuze ervaring wordt een integrerend deel van de algemene en culturele ervaringen binnen de sociale context waarin zij leven.

J.N.: Maar dit onderstreept, dunkt mij, het heel belangrijke onderscheid dat we in het begin maakten; er wordt materiaal geproduceerd door moslims voor moslims, bestemd voor het godsdienstonderwijs in de eigen gemeenschap, en daarin gaat het vermoedelijk niet zozeer om wat de mensen feitelijk geloven, als wel om wat hun geloof en geloofspraktijk zouden moeten zijn; zo kun je dan een eindproduct hebben dat soms wel eens in regelrechte tegenspraak zou kunnen zijn met wat moslims menen dat moslims moeten geloven en doen.

M.A.: Dat hoeft niet zo te zijn, omdat we proberen aan de gelovigen de eigenlijke betekenis van de praktijk duidelijk te maken. Door die in een sociale context te plaatsen, verruim je, meen ik, de blik van de praktikanten, terwijl de buitenstaander erdoor geholpen wordt om de hele zaak in een hem meer vertrouwde context te zien.

Als moslims materiaal produceren voor moslims is dat probleem er niet. De moslim leerling of leraar leeft in een moslim milieu waar hij mee vertrouwd is. Als ik aan kinderen of leerkrachten een cursus over de Islam geef, neem ik hen daarom mee naar een plaatselijke moskee, omdat ik in die omgeving meer over het geloof kan uitlegen dan wanneer ik hen ontvang in het gebouw van de

Islamic Foundation, dat eigenlijk niet veel te maken heeft met wat ik te zeggen heb. Als ik over *Ṣalāt* ga praten zonder daar de moskee bij te betrekken, waar moslims werkelijk bidden, kan ik hoogstens een definitie van *Ṣalāt* geven, waarmee ze waarschijnlijk veel moeite zullen hebben, omdat ze er niets van kunnen zien en ervaren.

R.B.: Maar ik denk dat we nu wat te veel verwachten. Ik ben met onderwijzers en leerlingen dikwijls naar diensten in de moskee geweest. Je bent daar natuurlijk veel dichterbij het eigenlijke van de zaak, maar toch is de onderwijzer of leerling nog een passieve toeschouwer. Of dat nu in de moskee is of ergens anders, overal waar ze het wat beter kunnen aanvoelen, wat meer tot de kern kunnen doordringen, komt het dichterbij en wordt het directer dan met video's, dia's of boeken. Wij moeten ons, dunkt mij heel goed bewust zijn van wat we in bepaalde context kunnen bereiken.

M.A.: Maar, als ik, als moslim een boek pak over het Christendom, het Judaïsme, of het Sikhisme, zal ik ook maar enkele facetten ervan onder ogen krijgen. Tenzij ik naar een Hindoe- of Sikh-tempel ga of contact krijg met een sikh- of een christelijk gezin, waardoor ik de context leer kennen, waarin dat boek is geplaatst, heeft het mij niet veel te zeggen. Er bestaat natuurlijk ook een kans dat het mij zo boeit, dat ik erbij zou willen behoren, maar is dat niet een risico dat we in elk geval lopen? Dat hoort bij het leven, net zoals ik door een conferentie van Labour of de Liberalen of Conservatieven bij te wonen, misschien verleid word om lid te worden van een van deze partijen. Het lijkt me toe dat we heimelijk bang zijn dat iemand, als gevolg van bepaalde ervaringen, een beslissende stap zal doen. Ik zie daar niets verkeerd in. Soms denk ik dat heel wat discussie over religie gaat over de vraag, hoe je dat in de hand kunt houden, er is een groot risico aan verbonden. Tenslotte is het zo dat, als je lessen gaat geven over Christendom, Hindoeïsme, Sikhisme of wat dan ook, je kinderen in aanraking brengt met allerlei zaken, waarover ze, voor zover ze dat kunnen, beginnen na te denken en keuze te maken. Als een Christen dan zegt: Ik voel niet meer voor mijn eigen geloof, ik

wil moslim worden - het zij zo. En er is, meen ik, nog iets anders, de Islam is een uitgesproken missionaire godsdienst en de kans dat iemand die ermee in aanraking komt moslim zal willen worden, is even groot als dat een moslim die het Christendom leert kennen, christen zal worden. Daarbij hangt veel af van de vraag, hoe sterk ze staan in hun eigen geloof.

Nu is in deze maatschappij religie op zichzelf een van de problemen. Want u zegt eigenlijk dat wij de religie weer een plaats in de samenleving willen geven. Voor de moslims hoeft dat niet zo'n probleem te zijn, want dat er zo weinig religie is in dit land, is voor moslims die hier willen leven een kwestie die hen zeer bezighoudt. Voor hen is het hele leven doortrokken van religie. Als ze naar een doorsnee middelbare school gaan, waar maar één uur godsdienstonderwijs wordt gegeven, meestal vanuit een christelijk gezichtspunt, en waar ze met racisme e.d. te maken krijgen, dan zeggen ze: Sorry, maar dit wens ik niet te accepteren. Het is een kwestie die van de mensen hier, dunkt me, een diepgaand zelfonderzoek eist. Want tenslotte zullen de moslims zeggen: Wel, als jullie niet willen, zullen wij erop onze eigen manier voor zorgen, hoe gebrekkig dat dan ook zijn mag.

J.N.: Maar dan komen we weer bij de vraag naar de plaats van religie in de school. De moeilijkheid is, denk ik, dat heel dikwijls de godsdienstonderwijzer dat vak geeft omdat het hem is opgedragen, omdat de wet het voorschrijft. Veel godsdienstonderwijzers zijn er niet of onvoldoende voor opgeleid, of hun opleiding is zo lang geleden, dat ze geen voeling hebben met wat momenteel aan de orde is. Het gevolg is dat veel godsdienstonderwijzers heel ambivalent staan tegenover alles wat met religie te maken heeft.

Dat blijkt dan vooral uit hun houding ten aanzien van onderwijs in het Christendom, want ze staan niet zozeer ambivalent tegenover religie als zodanig, maar juist tegenover de Christelijke religie. Er zijn onderwijzers die best een boek over de Islam willen gebruiken dat door een gelovige moslim geschreven is, en er geen probleem in zien om een les te besteden aan het leven en de leer van Mohammed, maar er grote moeite mee

hebben om een boek over het Christelijk geloof te gebruiken, of de betekenis van de geloofsbelijdenis ervan, het leven van Jezus e.d. uit te leggen. Ze weten eigenlijk niet wat ze beginnen moeten met een religie die deel uitmaakt van hun eigen cultureel erfgoed, en daarom nemen ze maar hun toevlucht tot de andere religies. Ik heb onderwijzers in Noord-Ierland horen zeggen: We geven les in de Islam, het Hindoeïsme en het Boeddhisme, om maar niet over het Christendom te hoeven praten.

R.B.: Ik geloof inderdaad dat één van de redenen waarom de studie van wereldgodsdiensten populair werd eind zestiger en begin zeventiger jaren was dat men het gevoel had dat het Christendom bankroet was - als we vijf wereldgodsdiensten oppervlakkig behandelen, kunnen we die netelige vragen vermijden; als we hen, met hun werkbladen en kleurpotloden, maar volpompen met feiten, komen ze niet toe aan vragen waarmee we geen raad weten.

RACISME EN ONWETENDHEID.

M.N.: Ik wil nu terugkomen op een ander punt van de discussie en de vraag stellen die misschien erg naïef lijkt: Waarom willen we dat over de Islam les gegeven wordt aan niet-moslims? Ik zou daarbij twee groepen willen onderscheiden: de niet-moslim leerlingen en de niet-moslim leerkrachten. Wat de leerlingen betreft, als de bedoeling is hun aanvoelingsvermogen te ontwikkelen, hen meer kennis bij te brengen, zodat we allen in een harmonieuze, verdraagzame maatschappij kunnen leven - goed, dan kunnen we discussieren over de wijze van presentatie en het gebruik van lesmateriaal. Maar ik ben meer geïnteresseerd in de categorie van de leerkrachten. We hebben, vooral in de binnensteden, te maken met grote groepen Aziatische kinderen, moslim kinderen, over het algemeen niet-blanke kinderen, terwijl de leerkrachten voor het grootste deel blank zijn; en dan ga ik ervan uit dat die leerkrachten in het algemeen niet veel weten over de leerlingen zelf, over hun religie en hun culturele achtergrond. Het is dus nodig dat die leerkrachten de leerlingen zelf beter leren kennen. U zegt, dat het er vooral om gaat dat en op welke manier godsdienstonderwijs moet worden gegeven. Ik denk dat het niet in de eerste plaats daarom gaat. Hoe belangrijk de functie van de religie, en voor zover het moslims

betreft, de Islam ook is, mijn uitgangspunt is dat veel leerkrachten bijna niets weten van de kinderen aan wie ze les geven. En dat we leven in een van nature racistische maatschappij. Als we dit willen veranderen, moeten we ons de vraag stellen of lesgeven in Islam, Hindoeïsme etc. de beste aanpak is. Want volgens sommigen leidt de keuze voor een benadering via een bepaalde religie of cultuur af van de vraag naar hun houding tegenover en omgang met kinderen. Ik zal u een voorbeeld geven. Ik kreeg van een aantal scholen het verzoek om een cursus over moslims te geven. Ze wilden weten wat ze wel en niet mochten eten, hoe ze gekleed waren, waar en wanneer ze baden en dergelijke heel simpele, fundamentele zaken. Mijn reactie was: als je dat wilt weten, ga dan naar de moslimgemeenschap in je eigen woonplaats, maak gebruik van de hulpmiddelen die er zijn, praat met de kinderen. Maar ik kreeg de indruk dat ze op deze manier de aandacht wilden afleiden van de meer fundamentele kwesties: of het leerplan, niet alleen t.a.v. het godsdienstonderwijs, maar in zijn geheel, veranderd zou moeten worden, en hoe ze hun werk in z'n geheel moeten zien.

In de tweede plaats wil ik erop wijzen dat kennis van een godsdienst en de presentatie daarvan in verband moet worden gezien met de culturele achtergrond van die bepaalde gemeenschap, en met wat ze daar dagelijks ervaren aan racisme en discriminatie. Wat de presentatie betreft kunnen de mensen die tot een bepaalde religieuze of culturele groep behoren, dunkt mij, voor zichzelf spreken. Er zijn vele goede voorbeelden van audio-visueel materiaal waar dat is gelukt.

WAAROM ONDERWIJS IN DE ISLAM?

Y.I.: Het doel van het onderwijs is toch zeker in de eerste plaats de kwestie van oefening. Het doet er niet toe of je je instelt op leraren of leerlingen; zover het de moslims betreft, maakt dat geen verschil. Als het materiaal goed is en goed geproduceerd is, zou het bij leraar en leerling tot hetzelfde resultaat moeten leiden, tenzij je op details wilt ingaan. Maar het doel van moslims godsdienstonderwijs is mensen te helpen zich aan God te onderwerpen en daarvoor kan een moslim alles gebruiken.

We praten dus over heel verschillende doelstellingen. Waar bent u in feite mee bezig; waarom geeft u die kinderen godsdienstonderwijs? Wilt u hen leren om beter met moslims samen te leven, of om in harmonie te leven met de maatschappij waarin ze opgroeien? Dat is iets anders. Er is een groot verschil tussen dit soort werk dat informatie over de Islam geeft, en wat de moslim ermee wil bereiken.

R.H.: Mag ik even een opmerking maken? Ik ben het er volkomen mee eens dat we moeten proberen te formuleren wat een godsdienstleraar op een staatsschool met zijn lessen wil bereiken. Ik hoop dat het iets meer is dan alleen maar dat we broederlijk kunnen samenleven. Ik hoop dat het iets te maken heeft met een totaalbeeld van wat religie is en welke rol ze speelt in het leven van mensen - en kan spelen in het leven van leerlingen, of die nu moslims, Hindoes, Sikhs of wat dan ook zijn. Ik hoop dat het voor hen iets zal worden dat met het hele leven te maken heeft. Maar dat is een ruimere opvatting. Over het doel van godsdienstonderwijs bestaan verschillende verkeerde voorstellingen. In het centrum voor godsdienstonderwijs zorgen we voor aanvullende literatuur voor mensen en plaatsen als Devon en Cornwall die multi-religieuze programma's bestuderen, maar geen gelegenheid hebben om moslims of hindoes of Sikhs te ontmoeten. Daarom maken we veel gebruik van Sparkbrook (6) waar leerkrachten komen om te proberen die boekenwijsheid aan te vullen. Ik kan dat bepaald niet zien als een poging om stereotype opvattingen te versterken. Maar wat betreft de opmerking van Neguib over het doel van godsdienstonderwijs - ik zie dat niet als het voornaamste doel van dat onderwijs in de scholen en daarin sta ik, denk ik, niet alleen. Ik meen dat het uit de weg ruimen van barrières een bijkomend aspect is en niet het voornaamste doel. In de eerste plaats omdat ik geloof dat religie een belangrijk aspect van het leven van de mens is. Dat ieder menselijk wezen in onze maatschappij, in onze wereld, enig begrip moet hebben van religieus belijden en beleven. Anders is volgens mij hun opvoeding niet volledig. Het religieuze esthetische en spirituele element is voor de opvoeding van elk kind belangrijk. Op grond daarvan zeg ik dat we iets moeten verstaan van het geloof van de Islam, van het christelijk geloof - zodat

kinderen gaan begrijpen dat dit in het leven van vele duizenden een belangrijke rol speelt. Het is geen "markt" theologie, waar we religies aanbieden om kinderen een keuze te laten doen; ik geloof niet dat dat gebeurt, behalve in een heel enkel geval. Het belangrijkste is, dat we zien dat er buiten dit ondermaanse nog iets anders bestaat, omdat in onze samenleving de strijd tegen godsdienstig geloof momenteel vooral gevoerd wordt door gesecculariseerde ideologieën en niet door de ene religie tegen de andere.

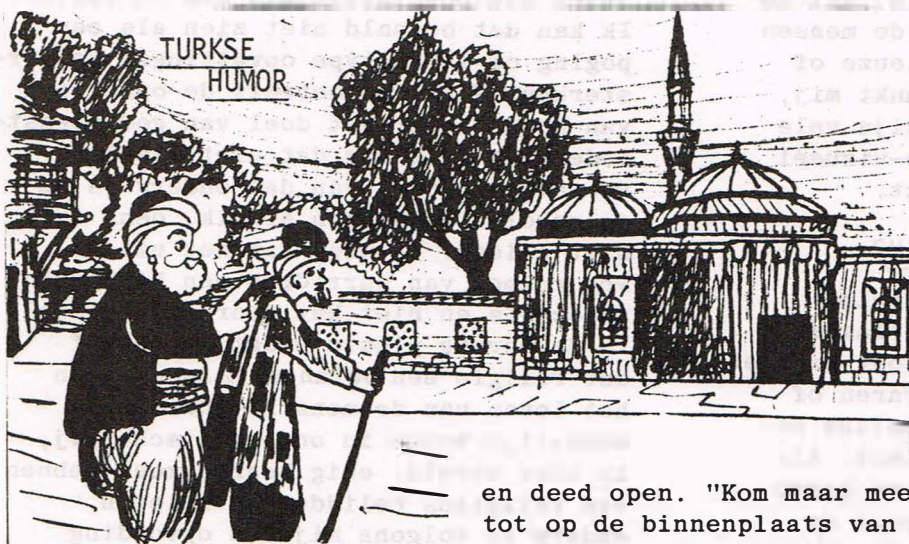
M.N.: Als ik de indruk gewekt heb dat ik godsdienstonderwijs alleen maar zie als een middel om barrières uit de weg te ruimen, was dat niet mijn bedoeling. Ik had het over godsdienstonderwijs als een terrein van esthetische en religi-

euze ervaringen, waar men door een verantwoorde deskundige aanpak, verdraagzaamheid, respect, begrip e.d. aankweekt. Ik meen dat, nu de samenleving multireligieus, multicultureel en multiraciaal wordt, godsdienstonderwijs een andere koers zal uitgaan. Het uitgangspunt van veel dat multicultureel onderwijs wordt genoemd, was dat we van en over elkaar moesten leren en ik denk dat voor veel mensen multicultureel onderwijs nog hetzelfde is als godsdienstonderwijs, zonder dat ze zich daarvan bewust zijn. Ik geloof dat we dat moeten trachten te veranderen.

Vertaald uit het Engels door:
Mw. Gramberg - Verhoeven.

NOTEN.

1. Through the eyes of Muslim children, opgenomen door Ray Bruce, Christian Education Movement.
2. G. Sarwar, Islam: Beliefs and Teachings, London: Muslim Educational Trust, 1980.
3. Ray Bruce, "Muhammad", London: Holt Rinehart and Winston, 1984.
4. M.Y. Mc. Dermott, Muslim Nursery Rhymes, Leicester: Islamic Foundation.
5. "Festivals" (5 filmstrips) Regional RE Centre Midlands, Mary Glasgow Publications Ltd. 1984.
6. Het Islamic Centre in Sparkbrook, Birmingham, is het grootste van de door de UK Islamic Mission beheerde centra.

De gast van God en het
huis van God.

Er was in Akchehir iemand die Nasreddin Hodja constant lastig viel. Op zekere dag belde deze lastpost weer aan. De Hodja, het raam op een kier zettend, riep: "Wie is daar?". "Ik ben de gast van God"*.

De Hodja kwam naar beneden en deed open. "Kom maar mee", zei hij. En hij bracht hem tot op de binnenplaats van de moskee, die dichtbij in de buurt lag. "Dit is het huis van God, hier kun je als gast blijven, zolang je wilt".

* In veel islamitische landen is dit de geijkte uitdrukking voor "bedelaar".

HET LEERGEBIED "GEESTELIJKE STROMINGEN" GESCHRAPT IN HET VOORTGEZET BASISONDER- WIJS!

In de Ontwikkelingswet voor het Voortgezet Basisonderwijs (VBaO) wordt het nieuwe vak 'Geestelijke Stromingen' niet langer genoemd. Het is nog wachten op de goedkeuring van de Tweede Kamer. De zaak lijkt evenwel niet meer te keren. In het overleg met de onderwijsorganisaties is van de zijde van het openbaar onderwijs gepleit voor meer lessen techniek en computerinformatie, de christelijke koepels bepleiten een grotere 'vrije ruimte'. De knopen zijn geteld: voor 'Geestelijke Stromingen' is op de lessentabel van het middelbaar onderwijs geen plaats. Aan een jarenlangen maatschappelijke discussie over de noodzaak van interkultureel onderwijs in een multi-etnische en multi-religieuze samenleving wordt op grond van onderwijs-ekonomische overwegingen een resoluut einde gemaakt.

De naam "Geestelijke Stromingen" werd voor het eerst gebruikt in de "Wet op het basisonderwijs". De algemene verwachting was dat dit nieuw vak ook een feit zou worden indien het VBaO en het Nieuwe Lyceum worden ingevoerd. De voornaamste overwegingen van de regering bij de introductie van het "Geestelijke Stromingen" waren gericht op het goed functioneren van de democratie in een multi-kulturele samenleving. In de Memorie van Antwoord op de Wet voor het Basisonderwijs wordt gesteld: "De noodzaak (van dit nieuwe leergebied) is nog versterkt door het de laatste jaren sterk toegenomen pluralistische karakter van de Nederlandse samenleving. Inzicht in deze samenleving is niet mogelijk zonder inzicht in de verschillende in de samenleving gehanteerde normen - en waarden systemen". Het ging in dit vak dus om degelijke kennis van en goed begrip voor de levensbeschouwing van anderen, ongeacht de denominatie van de school of de schoolpopulatie.

Het vak 'Geestelijke Stromingen' wordt de leerlingen van het voortgezet onderwijs weer ontnomen. De onderwijskoepels - openbare en christelijke - hebben het leergebied om geheel verschillende redenen verkwanseld. Men is kleurenblind voor de pluriformiteit van onze cultuur. Het antwoord is nu nog aan de politieke partijen.

MOSLIMS EN CHRISTELIJK ONDERWIJS....

Het woord laat zich zo gemakkelijk uitspreken: ontmoeting. Als het gaat om de realiteit van de ontmoeting lijkt echter dat we heel hard moeten werken om een paar kleine stapjes vooruit te komen op een vooralsnog onoverzienbaar lange weg. Aan de hand van enkele ervaringen van de Projectgroep Interreligieuze Dialoog te Amsterdam wil ik proberen iets te laten zien van hoe het bij die eerste stapjes kan toegaan.

De Projectgroep Interreligieuze Dialoog (P.I.D.) is een initiatief uit de wereld van het p.c. (basis-) onderwijs, waarvan het doel is: een handreiking te bieden aan leerkrachten in het basisonderwijs met betrekking tot de godsdienstige opvoeding in de multireligieuze samenleving van de Amsterdamse regio.

Aangezien de Islam in Amsterdam verreweg de grootste niet-christelijke godsdienst is en het niet verstandig leek om direct met meer godsdiensten te beginnen, is de aandacht van de P.I.D. vooral gericht geweest op de aanwezigheid van islamitische leerlingen op christelijke scholen. De activiteiten van de P.I.D. hebben, in de drie jaar van haar bestaan, vooral de volgende terreinen bestreken:

a. Scholings- resp. voorlichtings- avonden voor leerkrachten en besturen.

Bij de leden van besturen bleek voor deze avonden niet al te veel belangstelling te bestaan. Velen van hen leven met nogal gedateerde opvattingen met betrekking tot het vanzelfsprekend karakter van de scholen die zij besturen. Ook leven er wel wat vage gedachten over de gastvrijheid die wij aan de vreemdeling (!) in onze (!) poorten dienen te bewijzen, maar in de regel wordt de doordenking van de godsdienstige problematiek geheel gedelegeerd aan de leerkrachten. Onder hen bleek de interesse voor deze avonden dan ook veel groter. Zij staan in wat je zou kunnen noemen de frontlinies van de ontmoeting. Als weinig anderen in onze samenleving worden zij geconfronteerd met de persoonlijke en maatschappelijke problematiek van veel islamitische leerlingen. De aanwezigheid van deze

kinderen stelt hen bovendien voor godsdienstige vragen waartegen ze zich veelal niet opgewassen voelen.

Toch werden ook bij de leerkrachten snel grenzen inzake de ontmoeting met de Islam zichtbaar en voelbaar. Als blijkt dat het serieus nemen van een andere godsdienst op z'n minst een confrontatie vraagt met de eigen godsdienstigheid, haken velen af. Deels door het onvermogen om over eigen godsdienstigheid te reflecteren, deels omdat ze opzien tegen de emotionele "impact" die het omgaan met deze problematiek onvermijdelijk met zich meebrengt. Dat afhaken uit zich dan vaak in de vraag om kant en klaar lesmateriaal.

b. De ontwikkeling van lesmateriaal.

Er bestaat al een en ander aan lesmateriaal over de Islam. Daarin wordt veelal op een nogal afstandelijke wijze informatie overgedragen over de meest opvallende aspecten van de Islam, zoals de vijf zuilen. Daarnaast verschijnt er ook wel literatuur/lectuur voor kinderen waarin de discriminatie problematiek aan de orde gesteld wordt. De P.I.D. probeert lesmateriaal te ontwikkelen voor het godsdienstonderwijs en het vak geestelijke stromingen waardoor kinderen in de verschillende culturen en godsdiensten iets van herkenning kunnen beleven inzake de beelden die ook henzelf boeien en bezighouden. In dit kader is gewerkt met "universele" symbolen als "licht" en "duister" en wordt momenteel gewerkt aan een projekt over de "vogel"(1). De vogel blijkt in vele godsdiensten en culturen niet alleen te staan voor menswording resp. individuatie, maar ook voor de transcendentie, de stem van God, het gebeuren van de openbaring. Daarnaast is met deze symbolen gegeven dat ze (ook jonge) kinderen boeien op een existentieel niveau. Daarbij valt onder meer te denken aan de wereld van hun verbeelding en van hun dromen. Een probleem met het werken met dit materiaal is dat het een zekere vertrouwdheid veronderstelt met het belevingsaspect, in ieder geval van de eigen godsdienst. Met name protestants christelijke leerkrachten zijn in de regel sterk gericht op het leeraspect van hun godsdienst en veel minder op de belevingskant ervan. Daardoor beschouwen zij de invalshoek van symbolen al gauw als "zweverig" en "vaag".

Een tweede probleem dat zich bij dit materiaal voordoet is het dogma van de exclusiviteit. Velen beschouwen het

zoeken naar herkenning in andere godsdiensten al gauw als een verraad aan de eigen overtuiging. In dit opzicht ligt er m.i. een belangrijke taak voor het pastoraat van de kerken: een westers imperialistisch ethnocentrisme heeft zich zozeer verstrengeld met de waarheidsaanspraken van het Evangelie, dat xenofobie bijna een wezenskenmerk van het christendom is gaan uitmaken. Tenslotte vereist de geschetste aanpak ook een behoorlijke kennis van de verschillende godsdiensten en culturen, zoals deze tot uitdrukking komen in de beeldende kunsten, volksverhalen, sprookjes, legenden, feesten etc. In hun opleiding hebben de meeste leerkrachten deze kennis niet meegekregen. En er zijn op dit punt ook nauwelijks bronnen voorhanden. Een gecentraliseerde informatieverwerking is dan ook dringend noodzakelijk. Zie in dit verband ook punt d.

c. Relatie-ontwikkeling.

Voor een (christelijke) school die de Islam serieus wil nemen is het noodzakelijk om in relatie te treden met aanhangers van deze godsdienst zelf. Ook hierbij geldt dat papier geduldig en de praktijk minder eenvoudig is. Enerzijds is er de maatschappelijke en culturele minderheidspositie waarin vele Moslims in Nederland verkeren en waardoor ze niet zomaar even, mondig en wel, in staat zijn om hun wensen te formuleren en toe te lichten. Anderzijds is er de enorme verscheidenheid binnen de islamitische groepering. De P.I.D. heeft geprobeerd in dezen als een soort tussen-instantie te fungeren. Niet met de bedoeling om de hier en daar langzaam groeiende contacten overbodig te maken, maar juist om deze te ondersteunen. In Overleg met een aantal islamitische organisaties is een nota opgesteld waarin wordt aangeduid hoe een christelijke school ruimte zou kunnen en moeten geven aan islamitische leerlingen. Binnen een aantal weken zal deze nota, die zich richt op het basisonderwijs en op de pedagogische akademies voor leraren basisonderwijs (de pabo's) voor geïnteresseerden beschikbaar zijn (1).

d. Educatief centrum voor de ontmoeting van godsdiensten.

Het naast elkaar bestaan van verschillende godsdiensten is een verschijnsel binnen de Nederlandse samenleving dat

niet kan en mag worden genegeerd. In vele landen leidt het tot grote spanningen en problemen en we mogen er niet vanzelfsprekend van uitgaan dat dit in ons land niet het geval zal gaan worden. Daarom is het ook terecht dat van leerkrachten in dezen grote inspanning en aandacht gevraagd wordt, onder meer via de invoering van het vak "geestelijke stromingen". Maar het zou heel onbillijk zijn als zij daarbij geen ondersteuning zouden krijgen van de betreffende godsdiensten. Om deze reden heeft de P.I.D. het initiatief genomen om te komen tot de oprichting van een educatief centrum voor de ontmoeting van godsdiensten. Daarbij wordt een sterk appèl gedaan op de godsdienstige groeperingen om zich bewust te zijn van de problemen die voortvloeien uit hun bestaan als onderscheiden gemeenschappen, en hun verantwoordelijkheid in dezen ook in daden om te zetten. Ook worden ze uitgenodigd om hun verantwoordelijkheid voor het welzijn in de Amsterdamse regio in daden om te zetten.

Op praktische gronden beperkt het initiatief zich op dit moment nog tot de joodse gemeenschap, de christelijke kerk en de islamitische gemeenschap. In eerste instantie is de respons op het initiatief verheugend positief, maar het is duidelijk dat er nog heel wat werk verzet moet worden om op dit punt vooruitgang van enige betekenis te boeken.

Ad. C.W. Voorbij
Amsterdam

(1) Nadere informatie over het ontworpen lesmateriaal en overige uitgaven van de projektgroep zijn te verkrijgen bij de P.I.D.; p/a Mondiale Werkplaats; Herengracht 366; 1016 CH AMSTERDAM.

KORTE BIBLIOGRAFIE OVER ISLAM EN CHRISTELIJK- ONDERWIJS (zie ook BEGRIP nr. 66 p.18)

I. Publikaties voor onderwijsgeevenden:

- *Islamitische kinderen in een christelijke school?*
Handreiking voor een gesprek over deze vraag. W.E. Westerman, C.P.S., Postbus 30; 3870 CA Hoevelaken, 1981, f 0,75.
Inhoud: verschillende standpunten over islamitische leerlingen in het christelijk onderwijs, suggesties voor de organisatie van het gesprek, enige adressen.
- *Vragen rondom de konfrontatie van*

Islam en christendom op de christelijke lagere school:

verslag van een studiedag. Federatief Verband van het christelijk kleuteronderwijs en de Commissie Diploma Bijbels Onderwijs m.m.v. het C.P.S. Hoevelaken, 1981, 55 p. f 4,50.

Inhoud: een antwoord op de vraag naar de stellingname van het christelijk onderwijs t.a.v. islamitische kinderen op school.

- *C.P.S. blad.*
nr. 5, augustus, 1985, o.a. over Minderheden op school.
- *Moslimkinderen op katholieke scholen.*
verslag van een cursus voor leerkrachten in het bisdom Breda, najaar 1982, Diocesaan Onderwijscentrum Breda; Oranjesingel 11; Breda, 38 p.
Inhoud: 4 lezingen met vragen en antwoorden, evaluatie en literatuurlijst. De thema's van de lezingen waren: islam als godsdienst, islam en opvoeding in gezin en familie, een kerstkatechese voor katholieke en moslimkinderen samen, positieve discriminatie van moslimkinderen op katholieke scholen of niet?
- *Begrip nr. 66.*

Christelijke scholen en moslimleerlingen; Luybenstraat 17; Den Bosch.

Inhoud: moslimkinderen, een uitdaging voor het Europese onderwijs; de christen onderwijsgevende in een multi-culturele klas (aanwezigheid, dienst, dialoog, getuigenis). Korte bibliografie over christelijk onderwijs en moslimleerlingen.

- *Christelijk Pedagogisch Studieblad.*
april 1982/2, C.P.S., Hoevelaken, 40 p.

Inhoud: 11 artikelen over: de dialoog tussen westerse en moslimpedagogen, terughoudendheid t.o.v. andersgelovige kinderen, opvang van buitenlandse kinderen met hun eigen godsdienst, onwetendheid m.b.t. de islam in schoolboeken, openstelling van christelijke scholen voor buitenlandse kinderen, wederzijdse acceptatie vervreemding van eigen cultuur van Turkse kinderen in West-Berlijn, buitenlandse kinderen in voortgezet onderwijs, culturele minderheden in C.P.S. publicaties, islamliteratuurlijst.

- *Stuurgroep P.C. onderwijs en culturele minderheden,*
C.P.S., 26 p, 1984, bloemlezing.
Inhoud: kort verslag en aanbevelingen van een studiedag van de werkgroep islam van de Raad van Kerken op 1 oktober 1983; Van Vancouver naar

- Amersfoort, luisteren naar andersgelovigen; kerken - islam - onderwijs: alles op één kaart? (basisonderwijs); godsdienstonderwijs in stereo? (voortgezet onderwijs); 35.000 moslimse leerlingen op christelijke scholen; reacties uit kerkelijke kringen; verdeelde meningen.
- Moslimskinderen op een christelijke school, J.Verkuyl, in *Bulletin*, 11e jrg. nr.5, jan.1983, p. 47 t/m 64.
Inhoud: aannabeleid, verwachting van christelijke ouders, identiteit van christelijke school, medezeggenschap van moslimouders, verplicht christelijk onderwijs voor moslim leerlingen met respect voor moslimtraditie, moslimse openbaring en christelijke inspiratie, kruis en drieëenheid, christelijke ethiek, kinderbijbels, dagopeningen, gebeden, liederen vasten, besnijdenis en doop, voorwaarden voor het christelijke onderwijs aan moslimkinderen, dialoogische relatie, buitenschools jeugdwerk, erfrechten op maatschappelijk gebied.
  - *Geestelijke stromingen*, W.E. Westerman, kok, Kampen, 72 blz., ± f 20,---
Inhoud: de plaats van geestelijke stromingen in de basisschool; leuk dat we in Nederland niet allemaal hetzelfde zijn; het christendom, mensen onderweg; jodendom; islam; hindoeïsme; overige stromingen; symbolische vorming, een weg.
  - *Logomotief*, nr. 12, augustus 1985, p. 21-23. Bronnenmateriaal voor geestelijke stromingen C.P.S., Hoevelaken.
Inhoud: literatuuroverzichten, informatiebronnen, dialoog, materiaal gericht op het onderwijs.
  - *Inleiding tot de studie van de godsdiensten*, D.J. Hoens, Kampen, Kok, 1985, 253 blz.
  - *Dossier in Bijbel en katechese*, 452 blz. H.K.I., Nijmegen.
Inhoud: van p. 223-240: 3 artikelen met discussie over het wel of niet gebruiken van bijbelverhalen (bevrijdingscatechese) voor andersgelovige kinderen.
  - *Anderstaligen*, 8, 1982, nr.1 p. 1-53, Schoolbegeleidingsdienst Midden Holland en Rijnstreek.
Inhoud: themanr. over onderwijs en allochtone leerlingen: tweede taalonderwijs, intercultureel onderwijs, islam en christendom.
  - Islamitisch godsdienstonderwijs op Nederlandse lagere scholen; verdeelde meningen bij christelijk en openbaar onderwijs, in *Samenwijs*, 4 (1984) nr.
- 7 196-
Inhoud
- en van
islami
lager onderwijs; opvattingen van twee scholen in Amsterdam die bij wijze van proef islamitisch godsdienstonderwijs mogen geven.
- *Turkse kinderen in het Nederlands onderwijs*, praktische informatie van leerkrachten, Baarn, Bekadidact, 1982, 94 p.
Inhoud: verzameling van diverse soorten informatie over Turkije en het Turkse kind in het Nederlandse onderwijs, waaronder islam en islamitische feestdagen.
  - *Intercultureel onderwijs in West-Berlijn*, verslag van een studiereis, P.J. Helder, man, J.A. Verboon, Hoevelaken, C.P.S., 1982.
Inhoud: de brochure geeft aan hoe scholen ingaan op de aanwezigheid van grote groepen buitenlandse kinderen, met aanbevelingen voor het onderwijsbeleid in Nederland.
  - *Handleiding voor de leerkracht*, bij een project voor de basisschool, F.Th.A. Jacobs, Pedagogisch Centrum, febr. 1984 Hengelose straat 71; Enschede.
Inhoud: inleiding, 12 blz., gevolgd door een Reader. De inleiding spreekt over de doelstelling van het project, de voorbereiding (vergroten van eigen kennis, (her)oriënteren op didactische werkvormen, inschakelen van externe hulp, materiaal bestellen), werkwijze, uitvoering (introductie, verkenning, verslag verwerking, afsluiting) en handvaardigheidssuggesties. (kleedje knopen, hand van Fatima maken, gipsen tegel vervaardigen). De Reader geeft verhalen of informatie over het leven van Mohammed, de Koran, de Ramadan en het Offerfeest met aansluitende opdrachten.
- II. Enkele publikaties voor kinderen waarin de islam ter sprake komt (meestal voor de basisschool, soms voor voortgezet onderwijs).
- Vooropmerking: Er bestaat veel goede, soms ook eenvoudige en beknopte, informatie over de islam voor volwassenen. Er bestaat weinig goede en volledige informatie over de islam voor kinderen. Deze is soms wel goed maar fragmentarisch en dus onvolledig, soms volledig maar onjuist (stereotypen) of te abstract en te historisch weergegeven zonder band met de

moslims in Nederland. Vandaar dat we na elke titel een korte inhoudsbeschrijving geven en wat commentaar leveren op de inhoud.

- *Het leven van de moslim*, W. Top. Amsterdam, Versluys, 1981, 50 p., ± f 10,--.
Inhoud: Mohammed's leven; zijn opvolgers; plichten en verboden van de moslim; de moslimse vrouw; verschillen; Koran; buitenlandse werknemers; kinderen; hulp geven. Goed geïllustreerd.
Commentaar: onvolledige, soms verkeerde voorstelling van de islam cf. onze boekbespreking in BEGRIP nr. 60, mei 1982, p. 17-18.
- *De Islam*, J. Sinke, Gorinchem, De Ruiter, 1981 (informatie nr. 210), 12 blz.
Inhoud: ontstaan; geschiedenis; inhoud van de islam; verschil met christendom.
Commentaar: de islam wordt gepresenteerd als een afstandelijke, historische godsdienst (8 regels over de islam in Nederland). Enkele onjuistheden (Koran's woorden = Mohammed's woorden), stereotype weergave van de islam (fatalisme, God is niet vergevingsgezind) en meerdere ongelukkige formuleringen maken dat het met grote voorzichtigheid en voorbehoud moet worden gebruikt.
- *Mohammed aan de Maas*, F. Karrenbeld, C. Pieters, St. Musische Vorming, Rotterdam, z.j., 24 blz. met handleiding (12 blz.).
Inhoud: 2 Turkse meisjes vertellen op school over het Suikerfeest en de Ramadan. Van de markt gaan ze naar huis waar Turkse thee wordt gezet. Op school spreken de leerlingen over talen (Turks, Arabisch). Een Turkse meester vertelt iets over Turkije, emigratie, de profeet Mohammed en de Koran. Het geheel is in verhaalstijl.
Commentaar: korte maar leuke kennismaking (via Turkse kinderen en onderwijzer) van godsdienst, cultuur. Aangepast aan Rotterdam en aan de kinderen. Erg beknopt.
- *Anders zijn is heel gewoon*, Een wereldoriënterend onderwijsprogramma voor de brugklassen van het voortgezet onderwijs rond de achtergronden en gewoonten van moslims in Nederland. F. Karrenbeld en E. Gaertman, Utrecht, N.C.B. 1983, (handleiding (24 blz.) voor de leerkracht en werkschrift (16 blz.) voor de leerlingen).
Inhoud: anders zijn dan anderen; voelen en zeker weten, er vast in ge-

loven; Mohammed, een man met een levend verleden; gastarbeiders zijn al lang niet meer te gast; leven in twee werelden, anders zijn.

- Commentaar: ofschoon de godsdienst slechts een klein gedeelte beslaat, wordt de islam sterk intellectualistisch en afstandelijk behandeld. Ook wordt de islam te veel als blok, zonder nuances en verscheidenheid, gepresenteerd. Er ligt te veel anecdotische aandacht op de persoon van Mohammed en te weinig op de Koran. Ook de praat- en schrijfsuggesties zijn nogal van intellectuele aard. Het werkschrift lijkt nauwelijks te kunnen worden gebruikt op een christelijke school, aangezien ook het christelijk geloof onrecht wordt aangedaan. Het niveau lijkt voor brugklassen wat hoog gegrepen. (misschien V.W.O.?).
- *Islam voor kinderen*, deel I, Londen The Islamic Foundation, 1977, 40 blz. (met werkboek (12 blz.) d.w.z. vragen over de 12 hoofdstukken).
Inhoud: Allah, islam, muslim, de profeten, de profeet Muhammad, de boeken van Allah, de Qur'an, de engelen, het leven na de dood, de geloofsbelijdenis, de vijf zuilen van de islam.
Commentaar: cf. de ronde tafeldiscussie in dit nummer van Begrip. Het is een soort ouderwetse catechismus met wel inhoudelijk goede informatie (behalve de ondertitel bij de foto op p. 13) maar totaal onaanangepast aan de huidige pedagogische eisen voor kinderen.
  - *Samenleven in Nederland*, katechese project voor de hogere klassen L.B.O. en MAVO (p. 28-30 godsdienst), H.K.I., Nijmegen.
Inhoud: p. 28-30, kort stripverhaal over een moslim die de pingpongzaal van de school als moskeeruimte wil vragen. Via opdrachten (rollenspel) moeten leerlingen argumenten geven voor of tegen het helpen van moslims bij het zoeken naar moskeeruimten.
Commentaar: de praktische invalshoek lijkt erg beperkt. Het project geeft weinig handreikingen om meer over de islam te weten te komen. De methodiek is goed, maar zou moeten worden uitgebreid naar andere onderwerpen over de islam.
  - *Blikopener*, febr. 1985, nr. 6. p. 138-144 de islam, een wereldgodsdienst, (voor M.O.), Keesing's uitg. mij., Joan Muyskenweg 22, Postbus 1118, 1000

BC Amsterdam.

Inhoud: 5 zuilen politiek, cultuur, fundamentalisme, moslims in Nederland, Fatima (persoonlijk verhaal); foto's en illustraties.

Commentaar: een van de weinige betere brochures voor m.o. met uitstekende verdeling van theorie en praktijk, eenheid en verscheidenheid binnen de islam.

- *Godsdienst en maatschappelijke vorming*, in de serie: Interculturele taalverwerkingsvormen "3 in 1", F. Welzenis, (O.B.S. 't Nokkenwiel, Alblasterdam), Amsterdam, I.P.B., (Postbus 7888, 1008 AB) 1985, met handleiding voor onderwijzer (66 blz.).

Inhoud: 51 opdrachten in het Nederlands, Turks en Arabisch.

Commentaar: methodisch erg goed, speelt in op de creativiteit van de leerlingen van de bovenbouw. De godsdienstige aspecten worden vooral via de culturele uiterlijke verschijningsvormen behandeld. Inhoudelijk komt de islam niet voldoende aan bod.

- *Jouw naam is een verhaal*, Baukje Offringa, Paperback, Haarlem, Gottmer, 83 blz., f 14,90 (voor kinderen van 4 tot 10 jaar). Met bijlage (15 blz.) waarin voor ieder hoofdstuk suggesties worden gegeven voor de verwerking van de verhalen.

Inhoud: Pre-bijbelse verhalen waarin in kinderen (Ies en Ibrahim) zich bewust worden van hun eigenheid en hun eigen naam. Binnen hun belevingswereld horen ze iets over de betekenis van namen in de bijbel. Via contact met een andere cultuur ontdekken ze gemeenschappelijke waarden (vriendschap, trouw), basiselementen in de opvoeding tot gelovig leven.

Commentaar: goed voorbeeld van interculturele en interreligieuze godsdienstpedagogiek via een aan jeugdige kinderen aangepast verhaal.

- *Verhalen over de islam*, geschikt om gebruikt te worden op scholen waar men kinderen wil laten kennis maken met het geloof en de leefwereld van moslims, I. van Enk e.a., Bureau Intercultureel Onderwijs, afd. Projektontwikkeling (Prinsengracht 77, 2512 EX Den Haag), 1982, 31 blz.

Inhoud: Janneke is jarig (islamitisch spijsverbod); de meester vertelt over de islam; houdingen bij het gebed; Mohammed, de profeet; Dik heeft

de Kaäba gezien.

Commentaar: aangepaste informatie (verteltrant) over enkele hoofdzaken van de islam. Misschien wordt de Kaäba te veel als "het hart van de islam" gezien.

- *Arabisch dorp*, R. Dutton, J.B. Free, Bussum, Het wereldvenster, 1981, 25 blz.

Inhoud: beschrijving van Chabboera, een dorp in Oman (ten oosten van S. Arabië): school industrie, delds, tuinen, Ramadan, slachten, feestmaaltijd, visserij, markt, olie.

Commentaar: leuk, goed geïllustreerd boekje met concrete gegevens over een dorp in één van de golflanden (weinig over de islam).

- *Kinderen van overal geloven*, W. Swüste, Tilburg, Zwijzen, 1979, 30 blz.

Inhoud: Met moeder naar de (Boeddhatempel); wij zijn Boliviaanse boeren; wij zijn Columbiaanse arbeiders; wij zijn Afrikaanse kinderen; wij zijn gelovigen uit Guatemala; Siti Solasteri danst voor de rijstgod; samen kerk zijn; hulp voor de allerongelukkigsten; godsdienst en water; hindoeïsme (1 blz.), islam (1 blz.).

Commentaar: variëteit aan landen en geloven. De nadruk ligt op de christelijke (R.K.) wereldkerk met enkele openingen naar andere wereldgodsdiensten.

P. Reesink

BOEKAANKONDIGING.

Verschijnt binnenkort: *Wat geloven zij?* Bert Jalink, Delft, Meinema, f 19,50 (docentenhandleiding f 5,--). Onder redactie van E.H. van den Broek, D. Brokerhof en J. Slomp.

Lees- en kijkboek voor jongeren van 10 tot 14 jaar over christendom, hindoeïsme, islam en jodendom.

Inhoud en doel: vier belangrijke geestelijke stromingen in Nederland staan centraal: het christendom, het hindoeïsme, de islam en het jodendom. Deze vier godsdiensten worden vanuit een gelijkwaardig standpunt bezien. Het gaat erom, dat jongeren (leerlingen uit de hoogste klassen van het basisonderwijs en de lagere klassen van het voortgezet onderwijs) zich op een creatieve wijze informatie kunnen verschaffen over de achtergrond én de belangrijkste kenmerken en gebruiken van deze vier geestelijke stromingen. De

aard en de opzet van de stof is zodanig, dat zij dit samen, in klassikaal verband, kunnen doen, onder begeleiding van hun leraar. Samen werken aan een projekt bevordert het inzicht in en het begrip voor het geloof en de mening van anderen: op die manier wil dit boek bewerkstelligen dat de jongeren niet alleen op cognitief niveau worden benaderd, maar met elkaar in gesprek komen.

Opzet: Het boek bevat vier hoofdstukken. Elk hoofdstuk bestaat uit een verhaal, informatie in de marge en tekeningen. Per verhaal treden vier jongens en meisjes op als hoofdpersonen. Zij hebben de opdracht om gegevens te verzamelen over de desbetreffende godsdienst en komen daarbij in verschillende situaties terecht.

In de kolom naast het verhaal staan de belangrijkste gegevens over de behandelde godsdienst. De kleurige tekeningen die door het hele boek heen staan, zijn illustratief én informatief.

Aan de totstandkoming van de tekst hebben godsdienst- en onderwijsdeskundigen meegewerkt en leden van de betrokken geloofsgemeenschappen.

Docentenhandleiding: Bij het boek is een 'docentenhandleiding'

beschikbaar. Hierin staan literatuurverwijzingen en suggesties voor behandeling in de klas, waarbij rekening is gehouden met het verschil tussen basis- en voortgezet onderwijs. Gezien de opzet van het boek - kindgericht en een duidelijk accent op het verhaal - heeft de docent veel mogelijkheden om zijn/haar eigen wijze van lesgeven te volgen en in te spelen op de samenstelling van de klas.

INHOUDSOPGAVE.

	pag.
Titelpagina	1
Inleiding	2
Achtergrond	2
Wie zijn de leerlingen?	3
Gebondenheid aan het leerplan	5
Onderwijsmethode	6
De rol van de producent	7
Religie: ideaal en context	8
Racisme en onwetendheid	10
Waarom onderwijs in de islam?	11
Noten	12
Turkse Humor	12
Het leergebied "Geestelijke Stromingen" geschrapd in het voortgezet onderwijs!	13
Moslims en christelijk onderwijs...	13
a. Scholings- resp. voorlichtingsavonden voor leerkrachten en besturen	13
b. De ontwikkeling van lesmateriaal	14
c. Relatie-ontwikkeling	14
d. Educatief centrum voor de ontmoeting van godsdiensten	14
Korte bibliografie over islam en christelijk onderwijs	15
I. Publikaties voor onderwijsgeevenden	15
II. Enkele publikaties voor kinderen waarin de islam ter sprake komt.	16
Boekaankondiging	18
Inhoudsopgave	19

"HET BESTE UIT BEGRIP"

Evenals het blad "Begrip" beoogt "Het Beste uit Begrip" bij te dragen tot dialoog en goede verstandhouding. Uit de eerste vijf jaargangen werden 19 van de 55 artikelen herdrukt in vier rubrieken: islamitische feesten en rituelen, islamitische wetgeving, theologie en politiek, en relatie tussen moslims en christenen. Aan de orde komen zo het vasten het het gebed, het vrome "gedenken" van de 99 namen van God, de bedevaart en het offerfeest, alsmede de taak van de imam en een vergelijking tussen moskee en kerk. De islamitische wet betreft voedselregels, huwelijksrecht, seksualiteit en de positie van de vrouw. 'Islam en politiek' gaat o.a. over Libanon en Jeruzalem. Dit ligt iets verder van ons bed. Het vierde deel over relaties van moslims en christenen is van groot belang voor de dialoog. Het laat zien hoe moslims over Christus denken en hoe zij de gegevens van bijbel en koran met elkaar proberen te verzoenen, wat niet altijd lukt.

Dr. K.Wagtendonk

De prijs van het boek bedraagt f 15,50 incl. porto.

Te bestellen: Giro 4300211; t.n.v. Stg. Cura Migratorum - Begrip.

Luybenstraat 17

5211 BR 's-Hertogenbosch

Tel: 073 - 145159

REDACTIE "BEGRIP"

Oprichter:

Pater P. Backx;

Effenseweg 1
4838 BA BREDA
Tel: 076 - 132825

Pastor.

R.K. Kerk:

Pater J.Th. Rijk;

Luybenstraat 17
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
Tel: 073 - 145159

Secretaris Stg. Cura Migratorum; R.K. Vreemdelingen Pastoraat.

Pater P.Reesink;

Luybenstraat 17
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
Tel: 073 - 145159Relatieopbouw moslims-christenen, in dienst van Stg. Cura Migratorum.
Eindredacteur.

Mr. A.H.M. van Buuren;

Kruitberg 128
1104 BG AMSTERDAM
Tel: 020 - 990828Gereformeerde Kerken:

Drs. J.Slomp;

Dienstencentrum
Postbus 203
3830 AE LEUSDEN
Tel: 033 - 943244

Predikant in algemene dienst van de Gereformeerde Kerken in Nederland om voorlichting te geven over de ontmoeting met moslims in onze samenleving.

Dr. M. van den Boom;

Uithoornstraat 43 11
1078 ST AMSTERDAM
Tel: 020 - 764123

Docent godsdienstwetenschap en oecumena aan de opleidingen voor Godsdienstonderwijs (NLO) en Theologie (M.O.- A + B) van de Vrije Leer- gangen te Diemen.

Nederlands Hervormde Kerk:

Drs. Mw. G. Speelman;

"Kerk en Wereld"
Postbus 19
3970 AA DRIEBERGEN
Tel: 03438 - 12241

Functionaris voor de relaties christenen/moslims, vanuit de Nederlands Hervormde Kerk.

Drs. Mw. C.A. van 't Leven;

Nedereindsestraat 32
4041 XG KESTEREN
Tel: 08886 - 1356

Theologe met specialisatie in de islam.